

Այս ամեն օգուտէն յատկաւ թիւներն տեսնելով՝ ամենայն փառահաւթեամբ և լի յուսով՝ կրօնի ամեն ուսուցչաց խորին ուշադրութիւնը կը հրաւիրեմք, և կ'առաջարկեմք, որ սիրով եւ յօժարութեամբ ընդունին Վարժարանաց մէջ և աւանդեն Հայ մանկանց: Մէք համոզուած եմք, որ երբ կրօնի դաստիարակներն լաւ կերպով ուսուցանեն մանկանց, սակաւ ժամանակէն մեր ակնկալածէն աւելի պիտի փայլի օգուտը: Մեր համազումն և հաւատքն այն է, որ մինչեւ Քրիստոնէութեան ուսումն Ազգային դաստիարակութեան հիմունք չը լինի, միշտ կազն 'ի կազն պիտի ընթանայ, բնաւ չը պիտի յառաջագիմէ, և եթէ քիչ շատ յառաջագիմէ եւս, առաւել Հայ ընկերականութեան փաստակար պիտի լինի, քան օգուտակար: Երբ ազգային դաստիարակութեան չէնքը Քրիստոնէական կրթութեան վերայ բարձրանայ, միայն այն ժամանակ կը յուսամք, որ Ազգին մէջ եղած դպրոցներն Հայրենեաց և Եկեղեցւոյ նպատակին պիտի ծառայեն: Վասն զի ինչպէս ակն յայտնի կ'երեւի դաստիարակութեան ներկայ անկերպարան վիճակէն, որ ուրիշ բան մը բրած չունի եթէ ոչ Հայ մանկտին զուրկ սրբոյ եւ մտաց զարգացումէ, հարեւանցի կերպով միայն կը դրօշմէ ինչինչ դիտութեանց մէջ: որով Ազգին վիճակն հետզհետէ աւելի կը վաթմարանայ և կը դիակնանայ: Վասն զի երբ ազգի մը անհատներու սրտին մէջ պէտք եղածին չափ կրօնի սէրը տեղ չունի, ըսել է նոյն ազգին կենդանական զօրութիւնը սպառած է: Մի այս պիտի կայութեան հետեւանքը ազեւտալի է, մանաւանդ մեր Ազգին նման Ազգի մը, որոյ կեանքը եւ անունը ընդ միշտ կրօնին եղած է:

Ի՞նչ ՊԵՏԻ ԼԻՆԷՐ ԸՆԿԵՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ
ՎԻՃԱԿԸ ԵՐԷ ՔՐԻՍՏՈՆԵՍԻՈՒԹԻՒՆԸ ՁԵ
ԲԵՆԷՐ ԲՆԵՒ ԱՇԽԱՐՀԻ ՎԵՐԱՅ

(Հարեւանութիւն, տես թիւ 2.)

Արդեօք գերիներն բարձրացած են, նոքա եւս իրենց տեարց նման աւնորէն էին. նոքա մի և նոյն զուարճութեանց և մի և նոյն պատուոյ մասնակից կը լինէին, մի և նոյն կրօնքն ունէին և այս եռանդուն կրօնն բարոյական կանոնաց փոփոխման մասին եղած ամեն յոյս իսպառ կը ջնջէր: Այլ ևս գիտութիւնք յառաջանալու տեղ յետոյս յետոս կրննթանային և արուեստներն կ'անկանէին 'ի կործանումն: Փիլիսոփայութիւնը միմիայն տեսակ մի ամբարշտութիւն կը տարածէր, որ առանց կոնց կործանման առաջնորդելու, մեծամեծաց մէջ անաստուածութեան մեղքեր և թշուառութիւններ ծնանելով, ստորայնոց առջեւ ալ սնապաշտութեան չարիքներն կը դիզէր: Եւ միթէ կարելի էր յառաջագիմած համարել մարդկային ազգը՝ Կապիտոլիոնի չաստուածոց չհաւատալուն և կուսքերն անարգանք մերժելուն համար: Տակիտոս կը հաստատէ որ տակաւին գաւառաց խորքը կը գանուէր բարոյականութիւն. բայց այս գաւառներն սկսած էին ընդունիլ քրիստոնէական կրօնն, որով մեր իրաւունք կ'ունենանք վերահաստատիլ մեր կարծեաց մէջ թէ՛ քրիստոնէութիւնը տակաւին հանրածանօթ չէր և բարբարոսք իրենց անտառաց խորերէն մեկնած չէին: Կարով հռովմէականաց զինուորական դասուն, որք հաւանականաբար մասն առ մասն բաժնած էին կայսրութիւնը իւրեանց մէջ, սոքա եւս մնացեալ քաղաքացւոց նման ապականուած էին բարոյք, և թերեւս

կը գերազանցէին զայնս՝ եթէ Վոթայ
և Վերմանացոյ զինուորական խում-
բերուն մէջ չ'առնուէին : Այս տեղէն
կ'իմացուի որ՝ քաղաքական երկարա-
տեւ պատերազմէ և ընդհանուր կանդ-
մանէ մը զինի , որ երկար դարեր տե-
ւեց , մարդկային ազգը՝ աւերակաց
վերայ թափառող քանի մը անձանց
իշխանութեան ներքեւ նուաճուե-
ցաւ : Այլ որքա՛ն տարիներ պէտք ե-
ղան սոյն ժողովրդական ծառին , իւր
ոստերն անշափ աւերակաց վերայ տա-
րածելու համար : Այսպիսի ժամանակ
մոռացուած և անյայտացած գիտու-
թիւնները չը վերանորոգեցան , և ար-
դեօք մանկական ի՛նչ վիճակի մէջ պի-
տի գտնուէր այսօր ընկերականութիւ-
նըն : Ինչպէս որ քրիստոնէութիւնն
փրկեց մարդկութիւնը ընդհանրական
կործանումէ մը՝ բարբարոսներն դար-
ձուցանելով ՚ի հաւատս եւ քաղաքա-
կանութեան ու արհեստից բեկորներն
հաւաքելով , այսպէս ալ փրկած պիտի
լինէր նա շուովմէական աշխարհն իւր
յատուկ ապականութենէն , եթէ այս
աշխարհը օտար զինուց իշխանութե-
տակ չընկճէր : Արօնը մը ինքնին կա-
րող է վերանորոգել ժողովուրդի մը
սկզբունքներն :

Արդէն Քրիստոնէական կրօնքն ըս-
կրած էր բարոյականութեան հիմուն-
քն վերանորոգել : Նախնիք կընդու-
նէին որդեսպանութիւնը և լուծումն
ամուսնութեան Սուրբ կապին՝ որ ի-
րօք ընկերութեան առաջին կապն է ,
նոցա ողջմտութիւնը ու արդարասի-
րութիւնը իրենց հայրենեաց կը վե-
րաբերէր և բնաւ իրենց երկրի սահ-
մաններն չէին անցնիր : Հասարակ ժո-
ղովուրդն քաղաքացոյն մասնաւորա-
պէս ունեցած սկզբունքներէն տար-
բեր սկզբունք ունէր : Նոցա մէջ արտ-
կէշտութիւնն ու մարդասիրութիւնը

առաջնութիւնաց կարգը դառնաւ
չէին , ամենաբարոյամարդ դասն գե-
րեաց դասակարգն էր , իսկ ընկերու-
թիւններն կը ծախային չարութեամբար
ժողովրդային անիշխանութե և բռ-
նապետութեան մէջ : Ահա այս ամեն
չարեաց առաջն առնելու դարմանը
ցուցուց քրիստոնէութիւնն մարդկու-
թեան , փրկելով ներկայ ընկերութիւնն
յայնցանէ :

Քրիստոնէից նախկին դառնու-
թեանց և չարչարանաց ստուկութիւ-
նըն յոյժ կարեւոր էր , պէտք էր որ նա
ուսնենար իւր սրբութեան նահատակ-
ներն , քանի որ կը գտնուէին աշխար-
հի վերայ անպատիւ օրինազանցու-
թիւններ , պէտք էր այն , որ նա ու-
նենար մոխրով և քրձով ծածկուած ա-
պաշխարողներ , քանի որ ժամանակի
հաւատն կը թոյլատրէր ամենամեծ
մեղքերն՝ ընդդէմ բարուց , պէտք էր
որ ունենար նա Վստուածապաշտու-
թեան դիւցազուններ , քանի որ կը
գտնուէին բարբարոսութեան ճիւղ-
ներ , միով բանիւ , պէտք էր որ քրիս-
տոնէական կրօնն ունենար իւր ըմբիշ-
ներն ու տեսարանները թէպախտի ա-
նապատաց մէջ , որպէս զի կարենար
խղել և ազատել կրկիսի պատերազմաց
մէջ խաբու տղականուած ժողովուրդ-
մը : Աւրեմն ամենայն իրաւամբ կա-
րեմք անուանել զճիստու Քրիստոս ,
նիւթական իմաստով քրիստոնէական , ինչ-
պէս որ է , բարոյական իմաստով , իւր
ճանապարհորդութիւնն երկրի վերայ ,
մարդկաբար իսկ խօսելով , աշխարհիս
վերայ արտահաճ ամենամեծ դէպք
մ' է , քանզի Վեատարանի բարոյու-
թենէն զինի աշխարհի երեսը մի նոր
կենդանութիւն ստացաւ :

Մենք կը սրտմխմք դարուս փիլի-
սոփայութեամբը , բայց արդարեւ ,
փիլիսոփայութենէ վար չը մնար բնաւ

տնն ճարտարութիւնն, որով մենք կը ճառենք Քրիստոնէական դատարարականութիւնն: Աւետարանը, ըստ աւանդելի փոփոխեց մարդկութիւնը, նա խիստ մեծ քայլ մի առնել տուաւ անոր՝ գէպ ի կատարելութիւն: Այլը նկատենք զայն իբր մի ամենամեծ ուսումն կրօնական, որով մարդկային ազգքն վերածնեցաւ, այն տունն ամեն դժուարութիւններ եւ անբարշտութիւնէ յառաջացած ամեն խաբէութիւններ խաղաղ կ'անհետանան: Հաւանական չէ թանա ազգաց վիճակն մեր արդի վիճակին հետ, կը տեսնենք որ նոքա բարոյական մանկութեան հասակ մը ունէին: Այժմ պատահած ալ էն նոցա ժամանակ երբէմ երբէմ բազում քրտութիւններ, սակայն այսու բնաւ այն ճամբորդութիւնն չեղծիր և չը շփոթիր: Անրկմիտ եմք, որ քրիստոնէութիւնն չորհեց մեզ գիտութեանց նոր լոյսեր, այս հունձ մ'է՛ որ ժամանակով հասունցած ժողովրդի մը կը վերաբերի. այս կը համարձակեմք ասել, աշխարհի ներկայ վիճակին պմե նայարմար կրօնք մ'է. ինչպէս որ Մովսիսական կրօնն իւր ժամանակին Քրիստոնէական կրօնը երկնից մէջ հաստատեց միայն Աստուծոյ գոյութիւնը, և երկրի վրայէն ջնջեց գերութիւնն:

Միւս կողմանէ, եթէ նորա խորհուրդները, ինչպէս որ ներկայացուցինք, նկատուին իբրեւ կազապար բնութեան կրօնից, բնաւ անհաճոյ չը պիտի լինի այս մեծահոգի անձանց համար: Քրիստոնէութեան ճամբորդութիւնները արդարութեւն հնազանդութիւն պահանջելէ դատ, այս մասին խիստ բարձր կրթութիւն և գործառնութիւն եւս կը պահանջեն:

Այս գիտողութիւնն խիստ իրաւացի է. քրիստոնէական կրօնն, զոր Քարբարտաց կրօնք համարել ուզեցին

անոնք, փիլիսոփայից մեծ հաւատքն է, և կարելի է ասել որ Պլատոն զայն նախագուշակեց: Այս միայն բարոյականութիւնն, այլ և Սկրատոյ աշակերտին վարդապետութիւնը, զգալի նրմանութիւն մ'ունի: Աւետարանական վարդապետութեան:

Տասիէն այսպէս կը համոզուտադրէ զայս.

«Պլատոն կը հաստատէ, որ բանն Աստուծոյ կարգադրեց և տեսանելի բնաւ տիեզերքն, և թէ՛ բանին Աստուծոյ ծանօթութիւնն գրաւ աշխարհի վրայ երջանիկ կեանք մի և յետ մահ հաւան երջանկութիւն պատրաստեց: Գարձեալ թէ՛ հոգին անմահ է, մեռեալք յարութիւն պիտի առնեն, և վերջին դատաւտան պիտի լինի բարեաց և չարաց համար, ուր իւրաքանչիւր որ պիտի ներկայանայ իւր մղութեամբն ու առաքինութեամբը, որք պատճառ պիտի լինին յաւիտենական թշուառութեան կամ երջանկութեւն:

«Այլ երջապէս, կը յաւելլու Տասիէն, Պլատոն այնչափ մեծ և ճմարիտ գաղափար մի ունէր բարձրագոյն արդարութեան վրայ, և այնչափ կատարելապէս կը ծանաչէր մարդկան ապականութիւնն, որ ցոյց տուաւ թէ՛ եթէ վերին աստիճանի արդար մէկն յաշխարհ գար, այնքան հակառակութիւններ պիտի գտնէր իւր գէմ, որ մինչեւ անգամ պիտի բանտարկուէր, թընտամանուէր, ձաղկուէր և վերջապէս պիտի խաչուէր այնպիսիներու ձեռամբ, որք անկրաւութեամբ լի բլրով հանդերձ, իբրեւ արգար պիտի համարուէին »:

Քրիստոնէութեան հակառակորդներն, այնպիսի գրից մէջ կը գտնուին որ խիստ դժուարին է նոցա չը ծանաչել նոյն վիճակի ստութիւնն, և թէ պիտի նոքա, որ քրիստոնէութիւնն

Ի Վաթնայ եւ Ի Անտաղայ կազմը
ւած Արօն մի է, գիւրաւ կարելի է յա-
ռաջ բերել Հռոմայեանի գաղտնիքն,
որոց մէջ կը գտնուէին այնպիսի գաղա-
փարներ, որ բաւականին տարբեր էին
քրիստոնէական ճշմարտութիւններէ:
Իսկ ընդհանուակն, եթէ տեսն որ
Աւետարանական Աւարդապետու-
թիւնն ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ նախ-
նեաց փիլիսոփայական վարդապետու-
թիւնն, ինչպէս ուրեմն նոյն փիլիսո-
փայք կը մերժեն զայն:

Այն մարդիկն որ քրիստոնէութեան
մէջ կը նշմարեն միայն հին գիմնական
թիւններ երկնից, մարտական եւ նշա-
նայ եւ այլն վերայ, նորա իսկ չեն եղ-
ծեր բնուէ ոյն կրօնի մեծութիւնն,
ուստի կը հետեւի թէ նա միշտ խո-
րին եւ շքեղ պիտի լինի իւր խորհրդոյ
մէջ, հին եւ նախնական իւր աւանդու-
թեանց մէջ, որք այս նոր ճանապարհ-
հաւ պիտի ընթանան աշխարհի որո-
ւոյնի մէջ անցայտանալու: Արորինակ
բան է, անշուշտ, որ անհաւատու-
թեան ամեն տեսակ մեկնութիւննե-
րին չը պիտի կարենան քրիստոնէութեան
նուատաւայնել կամ փոքրկացը-
նել:

Գաղով Աւետարանական բարոյա-
կանութեան, արդէն բովանդակ աշ-
խարհ միահաւան է նորա գեղեցկու-
թեան մասին: Այս առաւել պիտի
տաւածուի ու գործադրուի եւ մարդիկ
աւելի լաւ պիտի ճանաչեն իրենց ճշը
մարտ օգուտն: Բազմաթիւ գիտու-
թիւնն կարի սահմանափակուած է,
նորա կատարելութեան աստիճանը,
սահմանադրական դրութիւն է, որ ինչ
պէս ցուցուցինք, քրիստոնէութեան
ճախուսն առած է. բայց Արօն մի, ու
րոյ սկզբունքներն բարոյականութեան
եւ առաքինութեանց հաւաքածոյ մըն
է, այնպիսի կրթութիւն մը կրնայ հա-

մարուիլ, որ կարող է ընել ամեն
տեսակ օրինաց թերին եւ լինել մի-
ջոյ երջանկութեան Ի ձեռք խնամ-
նոց եւ արդարոց: Թերեւս օր մի կա-
ռավարութեանց տեսակներն, Ի բոյ
առեալ բռնապետութիւնը, միակեր-
պին, եւ հաւանին ընդունիլ բարոյա-
կան եւ կրօնական պարզ օրէնքներն, որք
ընկերականութեանց հաստատուն հի-
մունքն են, եւ մարդկան ճշմարտ օ-
րէնքն:

Նորա, որք կը ջանան հնութեամբ
արդարանալ եւ կամեն հաւանեցնել լո-
մեղ իրենց վարդապետութեան, կը
մոռանան միշտ, որ ընկերական կար-
գին մի եւ նոյն չէ եւ չը պիտի ալ ըլլայ:
Այլ բարոյականութեան մեծ դօրու-
թիւնն կը պահի, գէթ հարկադրել
կարողութիւն մը կարեւոր է մարդ-
կան համար, շին հասարակապետու-
թեանց մէջ, ամենէն բազմաթիւ կար-
գին, ինչպէս յայտնի է, գերեաց գա-
սակարգն էր: Այլ կարող ընեն ենթա-
կուած էին ուրիշ մարդոց իշխանու-
թեան, ժողովուրդք կոյն, այլ ազ-
գեր ոչ երբէք:

Նազմատուածութեան կրօնն, որ
բոտ ամենայնի անկատար էր, ընկերա-
կանութեան այս անկատար մասին մի-
այն կարելի էր յարմար դատուիլ, ու
բովհեաւ իւրաքանչիւր ուսուցիչ ինք-
նիշխան պաշտօնեայ մ' էր, որոյ սոս-
կալն բռնութիւնն, ինչպէս գերին բրո-
նի պարտաւորութեան կ'ենթարկէր,
եւ ինչ տեղ որ բարոյական դրութեամբ
չէր կրնար հասնիլ, շղթայն Ի գործ կը
գնէր: Արատաշտութիւնն թշուառն
առաքինացնելու գերազանց յատկու-
թիւնը չունենալով, ստիպուած էր թոյլ
տալ որ նա գործէ եւ սպրի իրենւ չա-
րագործ:

Իայց իրայ ներկայ ընթացքին մէջ,
նի կարող է նուաճել ազատ եւ պաշտօ-

նէի աչքէն հեռի եղող գեղացիներու խումբ մի : Ո՛վ կարող է , մեծ մայրութեան մը արուարձանաց մէջ անկախ բազմութեան մեղաց առաջն առնուլ , առանց սցնդի կրօնի մը , որ կենաց ամեն վիճակին համար պարտաւորութիւն և առաքինութիւն քարոզէ : Վերցուցէք լուստարանի վարդապետութիւնն , և ահա ամեն գիւղի մէջ ոստիկանութիւն , բանտ եւ դահլիճ պէտք պիտի ըլլայ : Փոխադարձաբար , եթէ կռապաշտութեան բազմութիւնն կանգնէին արդի ժողովրդաց քով , եթէ ընկերականութեան այսպիսի վիճակին մէջ , յորում գերութիւնն ջնջուած է , Վոլ Զեյթալ եւ Պոմպիլ Լապլէշ պաշտուէին , անշուշտ մարդկային ցեղն վերջացած պիտի լինէր :

Լուստարան հոս է նոցա մեծ վրիպանքն , որք կը գտնեն բազմատուածութիւնը , բարոյական զօրութիւնն կը բռնականէն որոշելուն համար , և որք մի և նոյն ժամանակ կը պարսաւեն քրիստոնէութիւնը հակառակ դրութեան մը հետեւելուն համար : Արքա չեն տեսներ բնաւ որ բազմատուածութիւնն կը վերաբերէր գերեաց բազմութիւն խմբի մը , հետեւաբար ստիպուած էր երկնջիլ մարդկային ազգը լուստարելէ . նա պարտաւորուած էր ամենայն ինչ մասաց տալ և ոչ ինչ չառնել հոգւոյ դաստիարակութեան համար : Իսկ ընդհակառակն քրիստոնէութիւնը , որ կ'ուզէր գերութիւնն ջնջել , պարտաւորեցաւ յայտնել մարդկան իրենց արժանաւորութիւնն եւ ուսուցանել նոցա արդարութեան և առաքինութեան վարդապետութիւնըն : Պէտք է ասել , որ աւետարանական կրօնն ազատ ժողովրդի կրօն է , որովհետեւ սա կը միայնէ բարոյականը կրօնականին հետ :

Վերջապէս ժամանակ է որ մենք զարհուրինք այն վիճակին վերայ ուր ասպրած եմք քանի մը տարիէ ՚ի վեր : Թո՛ղ մտածեն այն ցեղին վրայ որ յերեւան կը գտնուէր քաղաքացի և գիւղերու մէջ , այն մանուկներու վրայ , որք յեղափոխութեան ժամանակ ծընած լինելով , բնաւ չեն լսած ոչ լուստուոյ վրայ խօսուիլը , ոչ իրենց անմահութեան վրայ և ոչ պատմոյ ու վարձատրութեանց վրայ , որք պատրաստուած են իրենց համար միւս կենաց մէջ , Թո՛ղ մտածեն այն խեղճերու վրայ , որք հնոյն նման ազգ մը պիտի կազմեն , եթէ վերաց պէտք եղած դարմանն ընելու փոյթ չը տարուի : Լրդէն ցաւալի աստանշաններն սկըսած են կազմուիլ , եւ անմեղութեան հասակն շարժախուած է բազմատեսակ մեղքերով : Թո՛ղ փիլիսոփայութիւնը , որ յետ այս ամենայնի , չէ կարող միջամուխ լինել աղքատաց քով , բաւականանայ մեծատանց սրահներուն մէջ բնակելով , և գէթ հիւղերը կրօնին թողու , և մանաւանդ թէ , աւելի ուղիւ և իւր անուան արժանի , Թո՛ղ նա ինքն թող տայ որ կործանին այն պատուարներն , զորս ջանաց ցարդ բարձրացնել մարդոյ և նորա Լրարչին մէջ :

(Դարձնալիք)

Ա Ռ Ո Ղ Զ Ա Կ Ա Ն

(Դարձնակութիւն . տես թիւ 2 :)

Ահա այսպիսի փառքի մը սահմանուած է մարդկային ազգը , ուր հասնելու համար հարկաւ ճանապարհ մի կայ , այն , և ահա այն ճանապարհը , այն ճշմարտութիւնը և այն անպատեմ երջանկութիւն փառաւորուած կեանքը նոյն ինքն Յիսուս Քրիստոս և բոլոր